

Güler, H. (2013). Ağrılı göçmenlerin Fransa'ya tutunma stratejileri, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 27. Sayı, 2013/2, 295-315.

Ağrılı Göçmenlerin Fransa'ya Tutunma Stratejileri

Hasan Güler*

Özet: Bu çalışmada Ağrılı göçmenlerin Fransa'nın Paris şehrine yaptığı göç süreci ve yeni yaşamlarına tutunurken ne tür stratejiler geliştirdikleri irdelenmektedir. Çalışmada göç literatürüne ve mülakat verileri sonucundan elde edilen bulgulara değinilmiştir. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde araştırmanın yöntemi ve problematiği belirtilmiştir. "Fransa'ya Göç" başlıklı ikinci bölümde Türkiye'den göç olgusu üzerine kısa bir tarihsel değerlendirmeden sonra, Fransa'ya göç süreci ve Ağrılıların bu sürece nasıl dâhil oldukları anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, Fransız göç literatüründe önemli yer tutan "ce-maatçi kapanma" tezinin eleştirel bir okuması yapılarak, Fransız cumhuriyetçi entegrasyon modelinin eksiklikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde, Ağrılı göçmenlerin Paris'e tutunurken hangi stratejileri devreye soktuğu ele alınmış; çalışma genel bir değerlendirmeye yer veren "Sonuç" bölümüyle noktalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Türkiye, Fransa, Entegrasyon, Ağrı, Kimlik

The Strategy of Adaptation in France: The Case of Ağrı Migrants

Abstract: In this study, the migration process and adaption strategies of immigrants from Ağrı to Paris are analyzed. Also here, the academic literature on the issue and findings obtained from the interviews results are discussed. The study consists of five sections. The research methodology and its problematics are mentioned in the introduction part. In the second section, migration to France is briefly discussed and a historical evaluation on the phenomenon of migration in Turkey is analyzed and also how people coming from Ağrı to France adopt themselves to this process are explained. In the third section, we make a critical reading of the theory of "communitarian closure" which covers an important place in the literature of migration to France and we also show the shortcomings of the French Republican model of integration. In the last section, based on the findings of our field study, the strategy that people coming from Ağrı use while they try to adopt the life in Paris is discussed and the study is concluded with a general overview.

Keywords: Migration, Turkey, France, Integration, Ağrı, Identity

---

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, gulerhas@gmail.com.

Yöntem ve Problematik

Göçü, çok basit bir şekilde ekonomik, siyasi ya da kültürel bir nedenden kaynaklanan veya bu nedenlerin hepsinin sürece dâhil olduğu bir etkinlik olarak tarif edebiliriz. Göç sadece günümüze ait bir olgu değildir; geçmişten günümüze bütün insanlık tarihini kat eden bir yapısı vardır. Ulusal sınırlar içinde kalan göç hareketleri olduğu gibi ulus ötesine geçen ve doğduğu toprakların dışında yaşamak zorunda kalanların oluşturduğu göçler de mevcuttur.

Günümüzdeki göçleri öncekilerden ayıran bazı genel eğilimler bulunmaktadır. Bunlar; göçün küreselleşmesi, göçün hızlanması, göçün farklılaşması, göç edenler içinde kadınların ağırlık kazanması ve göçün giderek siyasallaşmasıdır (Castles ve Miller, 2008, s. 12-14). Göçün yapısını anlamaya yönelik göç literatürüne baktığımızda neoklasik göç kuramından göç sistemleri kuramına kadar birçok yaklaşım vardır (Güllüoğlu, 2012).

Modern dünyada uluslararası göç hareketlerinin coğrafyalar arası bir nüfusu mobilize ettiğine tanık olmaktayız. Özellikle 1945 sonrası “klasik göçmen ülkeleri” (Kanada, Avustralya, Amerika, Yeni Zelanda gibi) olarak adlandırılan ülkelerin dışında, Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleri, emek göçü almış ve buna bağlı olarak göçmenlerin yerleşim alanı haline gelmiştir (Castles ve Miller, 2008, s. 11). Bağımlılık okulunun terminolojisinden ödünç alırsak, kabaca “çevre”den gelişmiş “merkez”e doğru yönelen bir göç hareketine uzun bir dönemden beri tanıklık etmekteyiz. Türkiye’nin göç haritası da bu tezi doğrular niteliktedir.

Türkiye’nin en doğusunda ve ekonomik gelişmişlik skalasının sonlarında yer alan Ağrı ilinden ulus ötesine yaşanan göç ve bu göç sonucunda Fransa’nın Paris şehrine “tutunmaya” çalışan Ağrılı göçmenlerin göç pratiğine ilişkin deneyimleri bu çalışmada ön plana çıkarılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Paris’in banliyölerinden biri olan ve Ağrılı göçmenlerin çoğunluğunun yaşadığı Evry bölgesinde gerçekleştirilen derinlemesine mülakat sonuçlarına dayanmaktadır. Araştırma 2012 yılı Eylül, Ekim ve Kasım aylarında gerçekleştirilmiştir. Üç aylık bir zaman dilimi içerisinde belirli zaman aralıkları ile yaklaşık 29 kişi ile mülakat yapılmıştır. Mülakatlar ile birlikte genelde antropoloji biliminin kullandığı katılımcı gözlem tekniği ile Ağrılı göçmenlerin gündelik yaşamlarına ilişkin bilgilere de erişilmiştir. Mülakatların hepsi ev dışı mekânlarda gerçekleştiği için kadın göçmenler ile temas sağlanamamıştır. Konuşulan Ağrılı göçmenlerin hepsi Fransa dışında doğmuş erkeklerden oluşmaktadır. Göç deneyimini daha iyi anlamak için böylesi bir konuşmacı profili tercih edilmiştir. Ayrıca konuşmacıların çoğunluğu 1980 sonrası göç dalgası ile gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Görüşülen kişilerden yapılan alıntılarda gerçek isimleri kullanılmayarak (Kon. 1), (Kon. 2) gibi bir kısaltmaya gidilmiştir. Aşağıda metin içinde atıfta bulunduğumuz konuşmacıların profili bulunmaktadır:

Vaka No	İsim	Cinsiyet	Yaş	Fransa'ya Göç Yılı
Kon 1	Ö. A.	Erkek	49	1984
Kon 2	A. T.	Erkek	41	1973
Kon 3	H. A.	Erkek	38	1998
Kon 4	A. C.	Erkek	22	1974
Kon 5	E. A.	Erkek	56	1981
Kon 6	M. P.	Erkek	34	2003
Kon 7	S. R.	Erkek	33	2002
Kon 8	C. T.	Erkek	60	1974
Kon 9	T. M.	Erkek	37	2000
Kon 10	Y. G.	Erkek	40	1997
Kon 11	K. S.	Erkek	24	2009

Tablo 1: Kaynak kişilerin yaş, cinsiyet ve Fransa'ya göç yıllarına göre profilleri

Bu çalışmada, Fransa'daki göçmenlik halini anlamaya yönelik çalışmaları ile tanınan Michele Tribalat'ın Türkiyeli göçmenleri anlatırken kullandığı “ce-maatçi kapanma” (*repli communautaire*) kavramsallaştırmasının, göç gibi çok katmanlı uzamları olan bir meselenin anlaşılmasına nasıl engel olduğunun ve “Fransız cumhuriyetçi asimilasyoncu entegrasyon modeli”nin sınırlılıklarının gösterilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte Fransa'da yaşayan Ağırlı göçmenlerin, göç deneyimleri, gündelik hayat pratikleri, grup içi dayanışma örüntüleri ve Paris'e tutunma stratejilerinin neler olduğuna odaklanılmıştır. Emek piyasasına olan girişlerinin nasıl bir güzergah izlediği, göçmen kadın emeğinin mobilizasyonu, yeni yurtlarında göçmenlerin peşini bırakmayan “yabancılık” hissini maddi temelleri ve Fransız kamusal hayatına katılımında yaşanan sınırlılıklar yine bu çalışma içinde ele alınmıştır.

Fransa'ya Göç

Fransa'ya olan göçün tarihine geçmeden önce konumuzun kapsamı açısından Türkiye'nin nasıl bir göç sürecinden geçtiğini ve bunun 1950'lerden sonra yaşanan dış göç ile farklarını göstermek bakımından Osmanlı dönemi nüfus ve iskân hareketinin ayrıntılarına girmesek de bilinmesinin faydalı olacağına inanmaktayız. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde iki farklı nüfus hareketi ile karşılaşırız: Birincisi, konar-göçer grupların fethedilen toprakların kolonizasyonu için dışa dönük bir nüfus hareketi, ikincisi ise, 1683 Viyana yenilgisi ile özellikle Rusya'nın rakip olarak ortaya çıkması sonrası yaşanan içe dönük nüfus hareketi (Dündar, 2008, s. 41). İlhan Tekeli 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra anayurda doğru yaklaşık 1,5 milyon göç ettiğini söyler. Balkan savaşları da bu göç hareketini tetiklemiştir (Tekeli, 1990, s. 56).

Çalışmanın sınırlılıklarından dolayı içe yönelik göç hareketini bir tarafa bırakırsak, Cumhuriyet öncesi yaşanan dış göçlerin ana motivasyonuna baktığı-

mızda fethedilen toprakların “şenlendirilmesi” için devletin yönettiği ve yönlendirdiği bir durum karşımıza çıkmaktadır. Oysa 1950’lerde yaşanan göçte, kapitalist modernleşmenin etkisi ile dönüşen kentler ve bu kentlere doğru kırsal yapının çözülmesi sonucundan başlayan bir nüfus hareketliliğinden söz edebiliriz. İkinci dünya savaşı sonrası kırsal alanın çözülmeye başlaması çeperlerden merkeze insan akışının önünü açmıştır. Klasik göç tartışmalarından aşına olduğumuz kentlerin “çekici” ve kırsalın “itici” yönlerini hesaba kattığımızda bu göçün nedenlerini daha iyi anlayabiliriz. Ekonominin ve daha iyi bir yaşam özleminin tetiklediği kırsaldan yaşanan bu göç iki düzeyde gerçekleşmiştir. Birincisi ülke sınırları içerisinde metropolitan alanlara, diğeri ise yurt dışına doğru olmuştur. Bu göçlerin katmanlı bir yapısı olduğunu söyleyebiliriz. Ağrı ilinden örnek vermek gerekirse göç deneyiminin farklı yapıları bulunmaktadır. İlk başta kalıcı olmayan ve mevsimlik işçilik olarak adlandırabileceğimiz bir süreç ve daha sonra iş imkânının fazla ve çeşitli olduğu büyük şehirlere yönelik kalıcı göçler ve ülke sınırlarını aşan göçler. Bunların hepsini yapanlar olduğu gibi sadece birisini yapanlar da olmuştur. Göç edenlerin göçe ilişkin bir deneyiminin olduğu ve bu pratiği gittikleri yerlere taşımış oldukları yaptığımız alan araştırmasında karşımıza çıkmıştır. Bazı göçmenler nihai olarak yerleştikleri ülkeye gelmeden önce farklı ülke ve ülke içi duraklardan geçerek bu süreci tamamlamışlardır. Göç sürecinin sonunda kırsal alandan kopan fakat birçok göç deneyimi yaşayarak yarı nitelikli bir emek gücü haline gelen bir göçmen özne oluşmaktadır. Ağrılı bir göçmenin yaşadığı zorluklar ile birlikte bu süreci şöyle tasvir edebiliriz:

Şimdi ben 1972’de İstanbul’a çalışmaya geldim. İstanbul’a geldim. Ben okul yüzü görmedim. Ben geldim nasıl Fransa’ya geldim, zorluk çektim, aynı Ağrı’dan İstanbul’a geldim, o zorluğu çektim. Türkçeyi bilmiyordum. Bir kelime bile bilmiyordum. 19 yaşındaydım. Sonra öğrendik. İstanbul’da akraba vardı arkadaş vardı onun yanında kalıyorduk. Zorlanıyordum valla trene mesela nerden binecem. Okuma yazma da yok o zaman. O zorluğu çektim ben. Ondan sonra onu öğrendik. Ondan sonra askere gittim geldim. Okuma yazmayı da öğrendim, Türkçe öğrendim. Ondan sonra Libya’ya gittim. Libya’da aynı zorluk. Çünkü Arapça bilmiyorum. Gene Türklerin yanında git gel. 2 sene de öyle devam ettik. En son Paris’e geldim. 3 sefer o zorluğu yaşadım ben. Türkçe, Arapça, Fransızca (Kon. 1).

Yukarıdaki alıntının da gösterdiği gibi Fransa öncesi Ağrılı bir göçmen farklı göç deneyimlerinden edindiği bir bagajla Fransa’ya gitmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Batı Avrupa Türkiyeli göçmenlerinin çoğunluğunun “son” göç durağıdır. Fransa’ya ya da Batı Avrupa’nın diğer ülkelerine Türkiye’den göçmen işçilerin gelişi II. Dünya Savaşı sonrasında görülmektedir. 1950’li yılların ortalarından 1970’lerin başına kadar Fransa göçmen işçi alan bir ülke konumundadır. Fransa’ya bu dönemde ilk gelenler Cezayir’de yaşayan Fransız uyruklular olmuştur. Cezayir’in bağımsızlık savaşı sırasında Fransızların ya-

nında yer alan Cezayirlilerin (*barkiler*) gelmesi ve savaş sonrası iki ülke arasında yapılan işgücü anlaşmasıyla Paris, Lyon ve Marsilya'da Cezayirli nüfus yoğunlaşmaya başlamıştır. Daha sonra İspanyollar, İtalyanlar, Tunuslular ve Türkler de gelerek Fransa'da bugün karşımıza çıkan göçmen profilini oluşturmuşlardır (Kaya, 2008, s. 37).

Türklerin Fransa'ya gelişini üç temel sürece ayırabiliriz. İlki, 1965 yılında iki ülke arasında imzalanan ve 1969 yılında yenilenen anlaşma; ikinci kesim göç 1972 yılında aile birleştirilmesi için yapılmış ve 1974 yılında Türkiye'de yaşayan göçmen işçilerin aileleri Fransa'ya gelmeye başlamıştır. Bu ikinci süreçte, göçmen aile mensubu bir konuşmacının tanımlaması ile 1974 yılında Fransa'da meydana gelen hükümet değişikliği ve bu değişikliğin sonucunda orta-sağ Valery Giscard d'Estaing hükümeti tarafından göçmen işçilerin istihdam sürecine son verilmiştir. Üçüncü büyük dalga 1980 sonrası Mitterrand affının da tetiklediği politik sığınmacıların çoğunlukta olduğu dönemdir (Irtis-Dabagh, 2003, s. 43-44 ve Karagür, 2000). Günümüzde de göç kaçak, evlenme ve sığınma talebi şeklinde devam etmektedir. İlk göçler şu şekilde yaşanmıştır:

Bizim Eleşkirtliler 1970'li yıllarda Hollanda, Almanya, Fransa bir de Belçika az göç etmeye başladılar. Dağ köylerinden daha çok göç veren oldu. Ovadaki köylerin maddi durumları biraz daha iyi olduğu için onlardan fazla olmadı... Diyelim ki Fransa'da babam vardı. Babamla birlikte 4-5 kişi vardı. Fransa'nın da Almanya ve Hollanda ile farkı neydi belki burada ki insanlar biraz daha misafirperverdi... Bir de iltica konusunda daha iyiydi. O zamanlar Mitterrand cumhurbaşkanıydı. 1980 sonrası. Zaten Mitterrand seçildikten sonra bu kağıtsızlara bazı sosyal hakları tanıdı. Ben o zaman çocuktum... Babam o zamanlar 30-35 yaşlarındaydı. İş ve İşçi Bulma Kurumu'na müracaatta bulunuyor 1971-1972. Ağrı'da müracaat ediyor. Zaten onun hayatında bir gurbete çıkma, bir Adana'ya İstanbul'a falan gitmişti. Köyde bir arazimiz falan şeyimiz yoktu. Küçük bir dükkanımız vardı... O arada bir köylü haber veriyor babama: Senin kağıdın çıkmış... O zamanlar kağıdın çıktıktan sonra öyle uçak filan yoktu. Kara tren ile gidiyorlardı Avrupa'ya. İnsanı taciz eden değişik değişik kontrollerden geçiyorlardı. O kontrollerden sonra sana bir belge verirdi. Tamam, bu insan sağlığı yerindedir, gidip Avrupa'da çalışabilir... Duyuru olmuş Türkiye'nin genelinde. Sadece doğuda değil. Mesela Gümüşhane tarafları onlar da mağdur bölge. Oradan da çok gurbetçiler geldi. Mesela Karadeniz Bölgelerinden de çok gurbetçiler geldi. Fransa Türkiye'ye müracaat etmiş demiş ki işçi lazım. Türkiye'de kendi ülkesinden bir duyuru vermişti. O zaman sağlık durumunun çok iyi olması lazım. 10 kişiden 5'i dönermiş... (Kon. 2).

Bu göç sürecinin yapısına baktığımızda Fransız hükümetinin almış olduğu politikalara göre göçün hızının yavaşladığını veya arttığını söyleyebiliriz. Alan çalışmamız sırasında ve yapılan diğer akademik çalışmalar şunu göstermiştir ki, göçmen işçi alımının serbest olduğu 1974'lere kadar hızlı bir göç yaşan-

miş ve bu dönemden sonra yavaşlayan süreç 1981’de sosyalist Mitterrand’ın iktidara gelmesi ve onun desteklediği göçmen affı ile tekrar hızlanmıştır. Bu sürecin nasıl olduğunu ilk kuşak bir göçmen işçi ailesine mensup Ağrılı bir işçi şöyle anlatmaktadır:

1974’de Fransa’da bir hükümet değişikliği oldu. Yeni bir cumhurbaşkanı seçildi o da orta-sağ idi. Ve istekleri dondurdu. O arada babam bizim 3 tane akrabamızı istek yapıp getirmişti. 4 kişiyi yanına almıştı. 1974-1981 arası yavaşlıyor. O dönemde dünya ekonomisinde duraklama olduğu için Fransa dedi benim daha işçiye ihtiyacım yok. Ekonomi yavaşladı bizim işsizlik burada yükseldi. Ondan sonra 1981’de sosyalist partisinden gelen biri cumhurbaşkanı seçildi. Başa gelir gelmez 3 ay sonra şey yaptı dedi ben burada ülkemde kâğıtsız durumda olanlara hak veriyorum. Öyle bir yankı yaptı ki bizim insanlarımız her taraftan geldiler... Öyle büyük bir delile gerek yoktu. İlaç almıştım. Eskiden mektuplar vardı. Telefonlar da falan pek yoktu. Mektubun üzerime mesela babama mektup gelirdi. Biz o yazıyı silerdik getirip başkasının adını yazardık. Ha ne oluyordu o postanın mühürü belli oluyordu, “aa, bu adam 1980’de buradaydı” diye. O zaman diyelim bizim genç kısmı Hacıgil 21-22 yaşlarında kalabalık bir gruptu. Ve onlara yerleştiler buraya. Bizim buradaki insanlar o zaman iyi kötü imkanlarla o insanlara kucak açtılar (Kon. 2).

Göçün yapısı kişinin kaynak ülkede içinde bulunduğu şartlar ile bire bir ilintilidir. Göçe karar verme süreci aile meclisi tarafından ortak bir karar ile alınabildiği gibi, bazen bireysel tercihler de etkili olmaktadır. Bazen de resmi bir iş başvurusu ve onun sonucunda yasal doğrultuda ilerlemektedir. Genel göçmenlik hali ve özelde Ağrılı göçmenlerin deneyimlerini dikkate aldığımızda, göç kararı genelde bireysel olmaktan çok kolektiftir. Göçün masraflarının karşılanması ya da göç edilecek ülkedeki karşılaşılması muhtemel sorunların –iş bulma, barınma ve yasallaşma vb.– akrabalık ağları içinde çözülmesi, göçün bu kolektif yanına işaret etmektedir. Göç kuramları içinde yer alan “ilişkiler ağı (*network*) kuramı” bu durumu açıklayan iyi bir çerçeve sunar. *İlişkiler ağı kuramı*, eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasındaki ortaklıklara; köken, gen, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılara odaklanmaktadır. Bu tür bağlar, insanların gerektiğinde yardım almak ya da iş bulmak için başvurabilecekleri bir toplumsal sermaye oluşturmaktadır (Unat-Abadan, 2002, s. 34). Böyle ilişkilerin varlığı, göç esnası ve sonrasında oluşabilecek muhtemel olumsuzlukların giderilmesi konusunda güvenli bir kanal sunduğu için göç etme isteğinin yaygınlaşmasına da sebep olmaktadır. Fransa’daki Ağrılı ve özellikle Eleşkirt ilçesinden gelen göçmenlerin göç yapısına baktığımızda ilişkiler ağının oldukça etkili olduğunu görmekteyiz. Konuştuğumuz kişilerin hepsinin ailesinden en az bir kişi Paris’te yaşamakta-

dır. Fransa'da iş bulunmasından kalacak yer bulmaya kadar bir dizi sorun bu ağlar içinde çözülmektedir:

İlk geldiğimde zorluk yaşamadım. Akrabalar sayesinde çalıştım, iş sahibi oldum. İlk geldiğimde amcamın yanında kaldım. 3-4 sene kaldım. Çünkü iltica halindeyken oturma almanız için o zaman “kağıtsız küreksiz” olduğumuz için akraba eş-dost bir ilgi alaka gösteriyor... (Kon. 3)

Eleştirtilerin burada çoğunlukta olmasının nedeni ilk gelenlerin Eleştirtili olması. Akrabası olmayan burada tutunamıyor. Buraya geldiği zamanlardaki ilk seneler hakikaten çok sıkıntılı oluyor. Akraba desteği, kardeş desteği birebir hissetmese insan yaşayamaz, barınamaz burada insan. O yüzden akrabası burada olan insanlar, bir şekilde akrabam yardımcı olur, diye düşünüyor. Ciddi bir dayanışma var. Buradaki insanların önemli bir kesiminin oturma hakları yok. Kaçak çalışıyorlar burada. Bununla birlikte öteki akrabası risk alıyor. Ben diyor devlete ceza yiyeyim de yiyeyim ben çalıştırmak zorundayım diyor. Kendi inşaat firmasında. Çalıştırma mecburiyetinden hissediyor. Burada kaçak olanlarda dayanışma ile işsiz kalmıyorlar. Çalışmama problemi olmuyor. Burada işsiz olan birisi, atıyorum şimdi, etrafa soruyor, bana soruyor (Kon. 6).

Göçün altında yatan nedenleri sadece ekonomi üzerinden tarif etmek ek-sik bir değerlendirme olacaktır. Ekonomi dışında sosyo-kültürel ve psikolojik etkileri de hesaba katmamız gerekmektedir. Göç üzerinden kaynak ülkeye gerçekleşen kaynak aktarımı daha önce sınıfsal olarak dezavantajlı konumda olanlara sınıf atlama ya da zenginleşme imkânı doğurmaktadır. Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi, Ağrılı göçmenlerle yaptığımız kayıt dışı sohbetlerimiz esnasında, eskiden başkasının yanında ücretli olarak çalışan fakat göç sonunda zenginleşenlerin diğer insanları göçe teşvik ettiği dile getirilmiştir. Aslında bir bakıma yurt dışına göç yoksullukla mücadelenin ulus ötesi stratejisi haline gelmiştir. Göç etme nedenine ilişkin aşağıdaki tanıklıklara bakabiliriz:

Genelinden biliyorsunuz Ağrı Türkiye'nin en fakir vilayettir. Bu sonuncu olmasının sebebi. Çünkü Ağrı'da hiçbir yatırım yok. Ağrı'da ileriye dönük bir şey yok. Gelecek nesil için hiçbir şey yok. Ağrı'da bir kişi on kişi için çalışıyor. Öyle olduğu zaman da ne oluyor? Çocuklarını okutabilecek insanlar Ağrı'da kalmıyor, mecburen Batı'ya geliyor. Çocuklarının geleceğini kurtarmak için (Kon. 4).

Kendimiz karar verdik. Baktık herkes gidiyor. Adam arabayla geri geliyor, ondan sonra gelip de yer alıyor, şunu alıyor bunu alıyor. Dedik biz de gidelim. Biz Hollanda'ya geldik ilk. O zaman 22 yaşındaydım (Kon. 5).

Fransa'da Türkiyeli Olmak: “Cemaatçi Kapanma” Hayal mi Gerçek mi?

Ülkelerinden koparak başka topraklarda bir yer yurt edinmeye çalışan Türkiye kökenli göçmenlerin Fransa'daki yaşam deneyimlerini anlamaya yönelik yapılan bazı çalışmalar, kırılması zor şablonların oluşmasına yol açmıştır. Bu çalışmalar arasında, kendisinden sonra gelenleri en çok etkilemiş olanlar, Mi-

chele Tribalat'ın 1990'lı yıllarda yaptığı çalışmalarıdır. Oldukça kapsamlı istatistiksel verilerden hareket eden Tribalat, Türkiye kökenli göçmenlerin gönüllü bir "kimlik kapanması" ile asimilasyona direndiği ve bu direncin göçmenlerin hanesine yazılan bir beceriksizlik olduğunu belirtmektedir. Tribalat'ın izinden giden bazı çalışmalar da "cemaatçi kapanma"nın nedenleri üzerinde dururken, göçmenlerin geldikleri ülkenin modernizasyon ve batılılaşma süreçlerini analize katarak, göçmenlerin kaynak ülkelerine ilişkin bilgi edinmenin, göçmenleri anlamının ayrılmaz bir parçası olduğunun altını çizmişlerdir. Bu iki yaklaşımın ortaya koyduğu verileri tamamen yok saymak olası değil fakat bu verilerin büyük bir oranda Fransız yurttaşlık anlayışını merkeze alan ve kültürel farklılıkları dışlayan ve asimilasyonu tek gerçek değer olarak gören siyasi bir angajmanın dilinden konuştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Göçmenleri "ehlileştirilmesi" gereken insanlar olarak gören bu algılayış göç gibi dinamik bir süreci anlamada yetersiz kalmaktadır.

Göçmenlikle ilgili sorunlar araştırılırken en sık başvurulan teorik yaklaşım "farklılık teorileri"dir: "Kültürel farklılık" yaklaşımı, gelenlerin kültürlerinin yerleşik kültürden farklı olduğu hipotezinden hareket eder. "Modernizm farklılığı" yaklaşımına göre ise, göçmen, kırsal alandan (az gelişmiş ülkeden) geldiği için modernliği yakalayamamıştır. Ataerkildir, ancak basit işler yapabilir (Tekin, 2007, s. 48-49). Bundan dolayı asimilasyon sürecinin akamete uğradığı var sayılmaktadır. Farklılık teorisinin ve ev sahibinin kusurlarını gizleyip bütün suçu "misafır"de arayan Tribalatçı kurgunun eksikliğini, Ayrı bir göçmen işçinin şu sözleri bütün çıplaklığı ile göstermektedir:

Yönetim yanlış bir hesap yaptı. Yabancıları kendi ülkesine getirdiği zaman diğer şeyleri önemsemedi. Ben buraya Türkiye'deki insanları getiriyorum. Bunların dili ayrı, bunların dini de ayrı, benim bunlara hizmet yapmam lazım. Bunun hesabını yapmadı. Yapmak istemedi yani. Bunlar kalıcı değil. Bunlar bir gün gelir, dönerler, diye düşündü. Bizim Türkiye'den gelen insanlar da diyordu. Kalıcı değiliz, döneceğiz, onlar da diyordu bunlar kalıcı değil dönecek. Ve ona göre hazır bir taban bu insanlar sunulmadı. Ha bir de bunları getirip de hepsini aynı mahalleye koyunca daha iyi kontrol edeyim diye bu insanlar gelince tabi burada çocukları büyüdü şey oldu ve tam o entegrasyon sağlanmadı. Ve oradan başladı sorunlar çıkmaya (Kon. 2).

Misafırdan yerleşimciye dönüşüm sürecinde, daha çok kültürelci bir bakış açısıyla ele alınıp negatif anlam yüklenerek, Türkiyeli göçmenlerin "kimliklerinde direnmeleri" olarak nitelenen olgu, bize göre, sadece cemaat içi nedenlere bağlı değildir. Harici nedenleri de hesaba katmamız gerekir. Yukarıdaki alıntıda, bir göçmenin ağzından ifadesini bulan harici bir neden, Fransız devleti dahil olmak üzere batılı devletlerin "planlamacı rasyonellik" algısının göçmenler söz konusu olduğunda işlemediği gerçeğidir. Bir diğer harici neden ise, "Fransız tipi yurttaş-

lık” idealinin asimilasyoncu bir karaktere sahip olmasıdır. Ayhan Kaya’dan aktaracağımız aşağıdaki alıntı bu idealin nasıl bir anlam çerçevesi içinden konuştuğunu çok iyi tarif etmektedir:

En iyi sosyalistlerin temsil ettiği Fransız cumhuriyetçi entegrasyon idealinin asimilasyonist bir karaktere sahip olduğu söylenebilir: Fransız uygarlık projesi, yabancıları dil, laiklik, modernizm, devlet-merkezlik, batı-merkezli evrenselcilik ve akılcılık yoluyla asimile eden bir yurttaşlık modelidir. Kültürel çeşitlilik genellikle göz ardı edilirken yurttaşlığın altı çizilmiştir. Dolayısıyla, siyasal olarak tanımlanan yurttaşlık, kültür özelindeki milliyet karşısında daima öncelikli bir yere sahip olmuştur... Uygarlık söylemi daima örtük bir biçimde Fransız cumhuriyetçi modelin içine gömülüydü. Fransız entegrasyon modeli, yabacıların yeniden-kültürlenmesine atıfta bulunmaktadır. Yeniden-kültürlenme bu açıdan ‘Fransızım’ anlamına gelmektedir (Kaya, 2008, s. 43).

Kültürel farklılıkları yok sayan –ya da Agambenci terminoloji ile ifade edersek “dışlayarak içermeye” mantığı ile hareket eden– bu entegrasyon modelinin daha başından kusurlu ve sorun yaratmaya gebe olduğu söylenebilir. Fransız, Türk ya da Kürt olmak siyasal olarak tanımlanan bir yurttaşlık anlayışının ötesinde bir şeydir. Yasal olarak Fransız vatandaşı olmak, göçmenlerin “yabancı” olarak algılanmasına ya da kendilerini öyle hissetmelerine engel olmamaktadır. Saha çalışmamız sırasında “yabancılık” hissini nasıl oluştuğunu aşağıdaki örnek ile somutlaştırabiliriz:

Kırk elli senesi burada geçip de gençliğini veren birisi de olsa o yabancılığı yaşıyor. O yabancılığı nerde yaşamıyor şantiyede yaşamıyor. Hafta sonu düğünlerde yaşamıyor. Ama metroya bindiği zaman, resmi bir daireye girdiği zaman ve de burasının ona ait olmadığı hissettiriliyor. Burada büyüyen insanda da çelişkiler meydana geliyor... Gençlerin sorunları ne Fransızlaşabiliyorlar ne de Kürt olarak kalabiliyorlar. Yani ne Müslümanlaşabiliyorlar ne de Hıristiyanlaşabiliyorlar ikisi arasında gelgitler yaşıyor... Ben kendimi yabancı hissediyorum yani. Aynı dili konuşmuyorsunuz. Dili tarzanca konuşsanız da dilin esprisini anlamıyorsunuz. Yabancıların ağırlıkla oturduğu bölgelerde eğitim kalitesi düşük... mesela bir çocuk ekstra bir çalışmayla zekayla bir Fransızların okuduğu bölümde okudu diyelim üniversiteyi bitirdi. En son o işe girer. O seneki mezunlardan en son işe girer. Belediye başkan adayları olsun milletvekilleri olsun onlar çocukluktan beri yatırım yapıyor ona göre büyütülüyor. Mesela buradaki yabancılar kağıt üzerinde vatandaş da olsalar gelecekteki nokta sınırlıdır devlet sistematığı içerisinde... Portekiz olsun İtalyan olsun bunlarda dil ve kültür problemi olmadığı için onların entegresi çok kolay oluyor. Ama doğudan gelen halkların zor. Göçmenler arasında kategoriler var. Portekizlerin burada durumuyla Türkiye’den gelen insanların durumu arasında ciddi bir fark var. Cezayir ve Faslıların dil problemi olmasa da din problemi var. Din çok ciddi bir problem. Yasa üzerinde yoktur. Herkes Fransız vatandaşı bütün eşit şartlara sahiptir... (Kon. 6).

Altıncı konuşmacının işaret ettiği gerçek, göç ile gelen insanların yabancı ülkede yabancılık duymalarının tek bir neden ile açıklanabilecek düzeyde basit bir hal olmadığıdır. Göçmenin, kendi ülkesinin kültürel kodlarını devam ettirme arzusu, dil ve din problemi ve bunun yanında yasa önünde bütün Fransız vatandaşlarının eşit olmasına rağmen devlet pratiği içerisindeki aksiy uygulamaların göçmenlerde yaratmış olduğu rahatsızlık, kendini Fransa'ya ait görememe anlayışını pekiştirmektedir. Gündelik pratik ve emek piyasası içinde aktif olarak yer bulma şansınızın çoğunlukla isminizin kökenine, ikamet ettiğiniz yerin yapısına ve aksanınıza göre belirlendiği bir ortamda böylesi bir yabancılık duygusunun ortaya çıkması muhtemel bir sonuç olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiyeli göçmenlerin kimlik meselesinin diğer bir boyutu da “Fransız” olmanın dışında “Türklük” ve “Kürtlük”tür. Türkiye’den gelen göçmenlerin etnik olarak homojen bir yapıya sahip olduğunu söylemek olası değildir. Çünkü bu grubun içinde kendini etnik bir aidiyete gönderme yaparak Kürt ve Türk olarak tanımlayanların sayısı oldukça fazladır. Alan çalışmamız şunu göstermiştir ki bu tanımlama meselesi keskin bir şekilde değil geçişkenlikler üzerinden yapılmaktadır. Özellikle Kürtler Fransa’da kendilerini tanımlarken 1980’lere kadar Kürt kimliğine vurgu yapmak yerine, kendilerini daha çok Türk olarak ifade etmişlerdir. 1980 sonrası, özellikle Kürt siyasal hareketinin etkisi ile kendini tanımlama yolu, Türklükten Kürtlüğe kaymıştır. Tapia bu geçişkenliği açıklarken Türkiye’nin tarihten getirdiği kültürel çeşitliliğe gönderme yapıyor. Ona göre, Anadolu toprakları birbirinden farklı otokton halkların birlikte yaşadığı bir coğrafya ve bu da bireysel kimliklerdense kolektif bir kimlik geliştirmelerinin önünü açmaktadır. Bundan dolayı kimlikler arası gelip gitmeler onlar için sorun teşkil etmiyor. Kürt kökenliler Kürt olmaktan gurur duyuyorlar ama yerine göre Türk oluyorlar ve Türk olmaktan çekinmiyorlar. “Je suis Français, mais Je suis Turc.” (Ben Fransızım fakat Türküm.) Yani onlara milliyetler arasında gidip gelmek anlamsız gelmiyor. Bu gelişmeler bize göre etnik bir vurgudan daha çok vatandaşlığa gönderme yapılmaktadır. Sistemik olarak kimlikleri ile oynuyorlar. İç içe geçmiş kimliklerle oynamak tuhaf gelmiyor. Bu Ortadoğu toplumları içinde sıkça görülen bir durumdur. Çünkü onların kimlikleri de çok katmanlı olup durumlara göre değişmektedir (Tapia, 2003, s. 12). Kimlikler arası bu gidip gelmeler aslında Türkiyeli göçmenlerin entegrasyonunda engelleri aşan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa “cemaatçi kapanma” gibi şabloncu açıklamalar bu durumun göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Saha çalışmamız sırasında kimlik meselesine ilişkin sorduğumuz sorularda Tapia’nın yaklaşımına paralel cevaplar verildiğini gözlemledik. Ağırlı Kürt kökenli bir göçmenin kendini ta-

nımlarken kullandığı “Ben Türk vatandaşım Kürt asıllıyım” cümlesi kimlik meselesindeki bu iç içeliği iyi tarif etmektedir.

Kürtlük ve Türklük meselesinin ulus ötesindeki ele alınış biçimi dikensiz bir gül bahçesi değildir. Özellikle 1980 sonrası Türkiye'nin siyasal atmosferindeki kutuplaşmaların çoğu yurt dışında da karşılık bulmaktadır. Bu yurt dışı deneyimi, Kürtlere “Kürtlüğünü” yeniden hatırlama ve inşa etme fırsatı vermiştir. Türkiye’de yaşanan baskılar sonucu kendini ifade etme noktasında sınırlı hisseden Kürtler için yurt dışı yeni bir fırsat olmuştur. Ağrı’dan göç ederek İzmit Hereke’de yaşayan ve oradan da Fransa’ya göç eden ve Kürtçeyi Fransa’da öğrenen bir Ağrılının anlattıkları bu duruma ilişkin aydınlatıcı bilgiler içermektedir:

Mesela ben kendimi Kocaeli’nde ilk zamanlarda kendimi ifade edemiyordum. Birisi Kürt diyince ben saklanmaya çalışırdım. Yani kimliğimi saklamak zorunda gibi hissediyordum kendimi. Burada gayet özgürüm. Türkiye’deyken bile son zamana kadar Kürtçe bile bilmiyordum bırak Kürtçülüğü. İnsan demek özgür olunca kendi kişiliğini de tanıyor. Burada öyle ırkçı şey pek olmuyor. Genel de çevre hep yabancı. Kaldığımız çevre yabancı bir kere (Kon. 7).

Ağrılı göçmenlerin 2006 yılında Evry Bölgesinde “Kürt” camisi olarak adlandırılan caminin kuruluş öyküsü bir bakıma Kürt-Türk ilişkisinin ulus ötesindeki boyutu hakkında ince ayrıntılar vermektedir:

Burada millet çoktu Corbey’de bir tane vardı sığmıyorlardı. Corbey’deki cami diyanetin. Böyle oturuyorduk kahvelerde falan. Eskiden bir insanımız öldüğü zaman başsağlığını kahvelerde yapıyorduk. Kahve kiraliyorduk. Türklerin kahvesi ve ya Kürtlerin kahvesi. Kahvelerde olmuyordu. İşte böyle bir yer yapalım, bazılarımız mesela sünnetler oluyor mevlitler oluyor. Karar verdik işte herkes para verdi. 2006 yılında karar verdik toprağı satın aldık (Kon. 8).

Ben bir cami hocası olarak işte Türk camisi Kürt camisi Arap camisi denmesine karşıyım. Çünkü cami toplayıcıdır. Bütün Müslümanları kapsayan bir durum söz konusudur. Hocalar tarafından bu ayrıştırma yapıldı. Mezhepler arası fark hocalar bunu çok yapıyor. Mesela cemaatin yüzde doksanı Şafi. Buraya yakın bir bölgede başka cami vardı ve hoca şafi mezhebinin özellikleri nedir öğrenme şeyinde hiç bulunmuyor. Dolayısıyla kendi mezhebini dayatıyor. Hanefi mezhebini dayatıyor. İkincisi ben de gençlik yıllarımda çok yaptım ecdat muhabbeti çok yapıyor. Yavuz senin ecdadın benim değil. Sana ait olduğun şeyleri sen bana dayattığın zaman ben rahatsız oluyorum. Mesela şafiler camiye girdikleri zaman iki rekat nazmını kılarlar mezhep de bunu söylüyor. Hanefilerde kılmamak gerekir oturman gerekir. Mesela bir Kürt şafi iki rekat namaz kıldığımız zaman hoca onu azarlıyor. Ben konuşurken sen namaz kılamazsın otur oturduğun yer falan. Adam diyor ben dedemin dedesinden böyle gördüm kimse fırçalamıyor sen bilmiyorsun diyor. Diğer taraftan Türk- İslam vurgusu çok yapılyordu. Bu da millette

rahatsızlık meydana getirdi. Bu cami böyle bir süreçte ortaya çıktı. Madem bunlar bizi kabullenmiyor, Türk-İslam'ı dikte ediyor işte bundan dolayı bizde kendi inancımıza göre bir yer yapalım fikri ile ortaya çıktı... Diğer tarafta iki de bir Türklük vurgusu yaptığı zaman, bölmeye çalışanların vurgusu yaptığın zaman, bölmeye çalışan kim itham ettiği kişiler benim... Emevilerden beri din siyasetin emrine girdiği aman birleştirici olmaz... (Kon. 6).

Türkiyeli göçmenleri homojen bir yapı olarak tarif etmek içindeki farklılıkları görünmez kılmaktadır. Bu farklıklara rağmen ülke dışında olmanın yaratmış olduğu "yabancılık" hissini tetiklediği dayanışma isteği, Türkiyeli göçmenlerin Fransızlar tarafından homojen bir cemaat olarak algılanmasına neden olmaktadır. Pejoratif anlamlar içerse de cemaat içinde olma, kimliğinizi korumada ve yeni kuşaklara aktarmada bir kolaylık sağlarken aynı zamanda Fransız kamusal alanına çıkışınızda karşılaşılabileceğiniz zorlukların üstesinden gelme fırsatları da sağlamaktadır. Emek piyasasında baba işinin devam ettirilmesi ya da bir akrabanın yanında çalışmak içe kapanmaya kanıt olabileceği gibi kuralsızlaşan emek piyasasında korunaklı bir liman sağlayarak işsizlik ile baş etme noktasında önemli bir etki yapabilir (Autant-Dorier, 2008, s. 194). Bundan dolayı elimizde "cemaatçi kapanma" gözlüğü ile baktığımız her yerde onu görmek Fransa'da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin deneyimlerinin ancak bir tarafını açıklar. Resmin bütününe bakmak ve akademik yazın içinden oluşturulan kavramların eleştirisini yaparak kullanmak göç gibi girift bir süreci anlamada daha isabetli olur.

Ağrılı Göçmenlerin Paris'e Tutunma Stratejileri

Fransa'nın Paris şehrinde, alan çalışması yapılan Evry bölgesindeki Ağrılı göçmenlerin hepsinin kırsal ile bağlantılı bir göç dalgası ile Fransa'ya geldiklerini, bir kısmının ülke içi ya da dışı göç deneyiminden sonra Fransa'ya geldiğini daha önce belirtmiştik. Bazı istisnalar olsa da genelde göçün kolektif bir aile kararı sonucunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu göçün kolektif olma hali, onu dünya üzerindeki benzerlerine yaklaştırmaktadır (Bozdağ ve Atan, 2009). Göçün ana motivasyon kaynağını, geline ülkedeki gelir azlığını ortadan kaldırmak için yurt dışından gelen düzenli bir geliri devreye sokma ve bu yolla gelir düzeyini arttırma olarak tarif edebiliriz. Burada tutunma stratejilerini iki başlık altında incelemeyi düşünüyoruz. Birincisi Paris'e geliş ve emek piyasasına katılma biçimleri diğeri ise gündelik ve sosyal hayat içindeki davranış kalıpları.

Ağrılı göçmenlerin Paris'e nasıl geldikleri ile ilgili bilgilere çalışmamızın ilk bölümünde ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Genelde daha önce yerleşmiş bir akraba ve ailenin teşviki ile gerçekleşen bir göç sürecinden bahsetmiştik. İlk önce akraba yanında kalınarak barınma sorunu çözülmekte, bundan son-

ra iş bulunması, ivedilikle çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir. Ağırlı göçmenlerin çoğunluğunu iş piyasasında tarif eden özellikleri vasıfsız emekleridir. Ağırlıların ifadesiyle bu özelliklerinden dolayı kol gücüne dayanan işlerde, özellikle inşaat işlerinde çalışma oranları %90'lara dayanmaktadır. Eski göç dalgası ile gelenlerin inşaat sektöründen kendilerine yer bulmaları ve daha sonra kurdukları şirketler ile büyük firmaların taşeron inşaat işlerini almaları yeni gelenlerin emek piyasasına girişlerinin bu kadar yüksek oranda inşaat üzerinden dahil olmalarını açıklamaktadır. Ağırlı bir göçmenin deyişiy-le inşaat kısa yoldan para kazanmanın ve biriktirmenin en etkili yollarından biridir. Hem kendi hem de Türkiye'de kalan ailenize bakma sorumluluğu kısa yoldan para kazanma arzusunun tetiklemeindedir. Bunun yanında gelenlerin çoğunluğunun "yasallaşma" sorunu olduğu için bir akrabanın ya da tanıdığıın yanında inşaatta çalışmak, "kağıtsız" (*sans papier*) olarak adlandırılan kişiler için güvenli bir ortam sunmaktadır. Ayrıca kendinden önce yasallaşan bir kardeşin ya da akrabanın kâğıtlarını kullanarak emek piyasası içinde hareketlilik sağlama iş bulma stratejileri içinde anlamlı bir yere sahiptir. Yasallaşınca ya kadar genellikle bu şekilde çalışma hayatına katıldıklarını söyleyebiliriz. Yasallaşmanın yanında dil problemi de bu sürecin seyrinin bu şekilde gelişmesini etkileyen nedenlerden biridir. Bu ilişkiler kolayca iş bulmanızı sağlarken diğer bir taraftan yasallaşma probleminiz olduğu için, sizi tek taraflı bir ilişkiler yumağına mahkum kılmaktadır. Ayrıca çalışma alanınız içinden karşılaştığını kişilerin sınırlı olması dil yetinizi geliştirmenize yardımcı olmamaktadır. Bu da yasal alana geçtikten sonra sizin özellikle Fransız firmalarında iş bulma olasılığınızı azaltan bir etki yaptığını söyleyebiliriz. Cemaat içinde olma bazı sorunları çözerken aynı zamanda dışlayıcı ve zorunlu pratikleri ile sizi cemaat içinde görünmez kılabilir. Aşağıdaki uzun alıntı emek piyasasının işleyişi hakkında oldukça açıklayıcıdır:

İnşaat. Daha önce deneyimim yoktu ama buradaki iş genelde inşaat... Çevre işte. Zaten usta olmana gerek yok. Bir usta iki adamla idare edebiliyor. Yani elinizden bir iş gelmesine gerek yok inşaatta ister istemez her işi beceriyorsunuz. Sen kâğıtsızın zorlukları öğreniyorsun. Sana iş dedikleri zaman sanki milli piyango ikramiye çıkmış gibi oluyor... Kâğıtsız olduğun zaman biraz daha az para alıyorsun. Daha çok yıpranıyorsun daha çok emek sarf ediyorsun. Daha çok yükleniliyor sana çünkü kâğıdın yok elinden bir iş gelmiyor ama yaptığın iş inan ki 3-4 adamlık iş yapmışsın... Genelde kendi aramızda. Başkasına gitme gereği duymuyorsun. Şimdi o zaman kendinizi güvende hissediyorsunuz. Bir tanıdığın yanında çalıştığın zaman korkmuyorsun yani. Kâğıtsızın yakalanırsan riskler var yani tamam diyorsunuz. İşin var ya sanki dünya sizin yani. Ama tabi onlara yarıyor. Sen şeyini karşılıyorsun. Ama tabi bir taraftan da bazı şeylerden mağdur oluyorsun. Çünkü onlar sana yol göstermiyor hep onların çizgisinden gidiyorsun. Oturumu aldıktan sonra biraz söz sahibi olabiliyorsun. Bazı haklara daha

çok sahip oluyorsun. O zaman da senden el ayak çekiliyor. İmkân sahibi oluyorsun. Onları sen istesen bir senede geçersin. Şirket açarsın bir şey yaparsın... Kâğıt olunca geleceğin garanti altına giriyor. Korkun azalıyor. Rahat çalışabiliyorsun... Sosyal çevrede bir gruplaşma var. ... Ama nasıl yapacaksınız Fransızca bileceksiniz. İlk geldiğim zaman dil problemi vardı tabi. Şimdi ben ilk geldiğim zaman geliyorum kahveye eş-dost oturuyorum kendi insanım. Gezmiyorum tozmuyorum. Kâğıtsız olduğum için. Ondan dolayı dilden geri kalıyorsunuz. Ondan sonra kâğıdı aldığınız zaman Fransız'ın yanına gidemiyorsunuz niye dil bilmiyorsunuz... Bu da ne oluyor o zaman size bir korku veriyor. Ha okula gidersin belli bir zaman ha siz ne yapıyorsunuz çalışmak zorundasınız. Fransızca'yı bilememek sizi koparıyor toplumdan, ondan sonra geç oluyor... O kağıtsızlık sizin bir 3 senenizi götürüyor... (Kon. 7).

Yukarıdaki alıntıdan da çıkarabileceğimiz gibi, emek piyasasına tanıdık ilişkileri üzerinden katılmanın, Paris'e tutunma sürecinde hem olumlu hem de olumsuz tarafları bulunmaktadır. Göçmenler açısından yasal öncesi evrenin başat stratejilerinden birinin her türlü olumsuzluğa rağmen bu durum olduğunu söyleyebiliriz. Fransa'da göçmenler üzerine yapılan 18-60 yaş arasını kapsayan, 1948-1990 arasında doğmuş olan ve yaklaşık 22000 kişi ile 2008 yılında yapılan "Trajectories et Origines (TeO) enquete sur la diversite des Populations en France" araştırmasının sonuçlarına göre, eski göç dalgası ile gelen göçmenlerin çoğunluğu, kol gücüne dayanan vasıfsız işlerde çalışmaktadır ve diğer göçmen gruplarına kıyasla Türklerin vasıfsız işlerdeki çalışma oranı %47'dir. Bu da bizim saha verilerimiz ile örtüşmektedir. Ayrıca yine aynı çalışmaya göre bu el işçiliğinin kuşakları aşan bir yapısı vardır. Çalışmaya göre göçmenlerin erkek çocuklarının ortalama %43'ü el işçisi. Göçmen kadınlar açısından baktığımızda ise iş yaşamına katılım gelir attırıcı bir durum olarak düşünülebilir fakat konuştuğumuz Ağrılıların hiçbirinin eşi çalışmıyordu. Ağrılı bir göçmen bu durumu anlatırken iş imkânlarının kısıtlılığına vurgu yaparken aslında kültürel olarak eşin çalışmasının hoş karşılanmadığı geleneksel yapının da bunda etkili olduğunu söyleyebiliriz:

Nasıl söyleyim Almanya'da öyle bir ortam gelişmiş ki o türlü imkan olarak olanaklar çok yüksek. Burada o yok. Mesela Türk işyerleri de var mağazaları da var. Yani kadının çalışabileceği çok fabrika ortamı falan dolu var. Ama burada o ortam yok yani. Eğer o ortam olsa insan göz ardı eder. Almanya gibi olmadığı için imkânsız yani. Aslında ben de sıcak da bakmam yani (Kon. 8).

Adını zikrettiğimiz araştırmaya göre, Fransa'da diğer göçmenlere oranla kadınların ve kız çocuklarının çalışmalarında en düşük oran %33 ile Türklere ait. Bunu %48 ile Cezayir, Fas ve Tunus takip etmektedir. Kadının emeğinin mobilizasyonu üzerine farklı ülkelerde yapılan çalışmaların verilerine göre dünya genelinde neo-liberal dalga sonrası iş yaşamında kadın emeğinin ol-

dukça fazla görünür olduğu olgusal bir veri olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle hizmet sektörü artan istihdam olanakları ile kadın emeğinin kendine yer bulduğu bir mecraya dönüşmüş durumda. Fransa'daki göçmen kızlarının çoğunluğunun (%55) satış ve büro işlerinde çalışması bu eğilimin göstergelerinden biridir. Bunun yanında eskiden göçün rengi baskın olarak erkeklerden oluşurken şimdilerde kadın ve erkek göçte dengelenmiş durumda. Emeğin kadınsallaşması eğilimine rağmen Ağrılı göçmen ailelerinde Fransa'da doğan kız çocuklarının bile çoğunluğunun iş hayatının dışında kalmalarının, kadın emeğinin ailenin geçiminde rasyonel bir çözüm olmasına rağmen tercih edilmeyişinin nedenlerinin başında, gelenin ait olduğu göçmen grubunun dini ve töresel değerlerinin ulus aşırı taşınması gelmektedir. Kadının toplumsallaşmasının, yabancı bir ülkede sıkı bir akrabalık ilişkileri ağı içinde yaşanması, kadının emek piyasası başta olmak üzere kamusal alana girişi noktasında güçlü bariyerler örmektedir.

İnşaat sektörünün haricinde restoran, market ve kahve işletmeciliği gibi alanlarda da Ağrılı göçmenler faaliyet göstermektedirler. 2000'lerden sonra Türkiyeli göçmenlerin sahip olduğu mekânlarda artış yaşanmıştır. Türkiyeli nüfusun kalabalık olduğu yerlerde açılan marketler vb. ticari hayat içindeki Türkiyeli göçmenlerin ağırlığının artmasına neden olmuştur. Özellikle marketlerde alışverişte Türkiye'den alışık olduğumuz "veresiye" uygulaması, parasız kalınan anlarda göçmenlere şehre tutunmada önemli bir hareket alanı sağlamaktadır.

Ağrılı göçmenlerin Paris'teki sosyal hayatı ise çalışma hayatının yoğunluğundan -"Sabah 4-5 de kalkıp işe gidiyorsun akşam 7-8 de eve gel. Yani çok zor şartlarla yaşıyorsun çalışıyorsun. Artık yeter diyorsun robot gibi sabah git akşam gel. Karanlık gidiyor karanlık geliyor"- dolayı hafta sonunu ve resmi tatillere sıkışmış durumda. Kahveler ve 2006 yılında kurulan cami, ev dışı vakit geçirme mekânlarının başında gelmektedir. Yaklaşık olarak yaşadıkları bölgenin Paris merkezine olan uzaklığının 30 km olması boş zaman aktivitelerini oturdukları bölge ile sınırlı kalmasına neden olmuştur. Ağrılı bir göçmenin günlük hayatına ilişkin "açık cezaevi" benzetmesi bu sıkışmışlık hissini ifade etmektedir:

Aynı açık cezaevi. Hafta içi iş. Bir cumartesi geliyorsun kahveye. 12 senedir buradayım öyle bir sosyal yaşamım yok. Dört gözle hafta sonunun bekliyorsunuz. Kahvede oyun oynamak bile bir sanki özlem oluyor... Bizim insanımız Paris'i bilir nasıl bilir. Her semtinden bir şantiye vardır gitmiştir çalışmıştır. O şekilde bir semti gördüyse gördü (Kon. 9).

Genelde çoğu kahvelere gidiyor. Paris'e gitmek çok nadir oluyor. Düşündükleri en son şey gezme. Hafta sonu genelde alışveriş yaparlar. Sonra direk kahveye (Kon. 10).

Mekânsal olarak Ağrılı göçmenlerin birbirine olan yakınlığı ve güçlü akrabalık bağı diğer göçmenler (Türkiyeli olmayan) veya Fransızlar ile sosyal hayat içine daha az ilişki geliştirmelerine neden olmaktadır. Aynı zamanda dini kısıtlamalar da (domuz eti yememek gibi) ilişkilerin gelişmemesinde etkilidir. İş hayatı içinde beraber çalışma deneyimi sayesinde edinilen arkadaşlık genellikle aile yaşantısına taşın(a)mamıştır:

Herkes akrabasına gidiyor komşusuna gidiyor. Diğer göçmenlerle arkadaşlık az oluyor. Çünkü sen Fransız'ın evine gidersen mesela Türkler gibi değil yemek falan ayırım gayrım oluyor. Mesela bazıları var bardakları bile çay içmiyor. Domuz var bilmem ne var. Fransız arkadaşı ile ancak dışarıda bir kahve içersen o kadar. Evlerde değil. Evlerde ancak Türkler birbirine gidiyor (Kon. 10).

Ağrılı göçmen topluluğunun orada doğan çocuklarının evlilik örüntüleri ve evlendikten sonra baba evinin yakınlarında ev tutma alışkanlıkları öteki göçmenler ve Fransızlar ile az ilişki kurulmasına neden olmaktadır. Zaten geniş aile yapısı ve evlenmemiş çocukların ailelerinin yanında uzun süre kalıyor olmaları “kendine yeten” bir aile yapısını ortaya çıkarmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz araştırmaya göre, ana nüfusa oranla göçmenlerin çocukları içinde aile yanında daha uzun süre yaşayanlar Türkiye ve Kuzey Afrikalılar. Hatta evlerini terk etseler bile (evlilik vb.) aynı şehirde ya da komşu olarak oturuyorlar. Bu iki grup, kendi aile ve akraba gruplarıyla yakın ilişkiler geliştiriyorlar. Yine aynı araştırmaya göre, 26 yaşındaki göçmen çocuklarının arasında bu yaşa kadar olan Fas ve Tunusluların %35'i, Afrikalıların %36'i ve Türkiyeli göçmenlerin ise %27'i aileleri ile birlikte oturuyorlar. Bu oran ana nüfus içinde ise %12. Çocukların ailelerinin yanında uzun süre kalmaları ya da evlilik bile olsa yakın yerlerde ikamet etmeleri bir bakıma şehre tutunmanın önemli stratejileri içinde yer almaktadır. Doğacak çocukların bakımından işsizlik gibi olumsuz süreçler bu sayede en aza indirilmektedir. Bu durumu “cemaatçi kapanmadan” ziyade grup içi dayanışma örüntüsü olarak belirtebiliriz. “Yabancı” bir ülkede var olma görünen ve görünmeyen bütün stratejilerin harekete geçirilmesi ile mümkün olduğunu düşünürsek bu durumu daha rahat kavrayabiliriz.

Son olarak şehre tutunmada ve topluluğun kültürel olarak yeniden üretiminde evlenme sürecine bakabiliriz. İlk önce şunu söyleyebiliriz ki evlenme kişisel olanın ötesinden bir anlam taşımaktadır. Fransa'da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin çoğunluğu çocuklarının eş seçiminde belirleyici ya da yol gösterici bir konumdadırlar. Genellikle Türkiye'den transfer yolu ile gelinler damatlar Fransa'ya getirilmektedir. Bize göre bunun altında yatan en büyük neden özü koruma ve yeni gelenler sayesinde geleneksel yapının yeniden üretimine katkıda bulunma yatmaktadır. Geleneğin taşıyıcı olarak eski yurdun idealize

edilmesi ve gelenlerin özü korunmuş kültürel değerlerin taşıyıcısı olarak düşünülmesi akraba evliliklerinde etkili olmaktadır:

Burada genelde eli ayağı düzgün kızlar akraba ile evlendiriliyor. Fakat burada büyüyen çocuklar ile sonradan gelenler arasında sorunlarda yaşanıyor. Muhafazakâr aile yapısını koruyan insanlarda daha kolay oluyor buraya transfer gelin olsun damat olsun. Benim eşimde burada doğmuş burada büyümüş. Fakat köylü kızıyla fazla bir farkı yok yani. Böyle bir tercih var çünkü alternatif de fazla yok (Kon. 6).

Diğer taraftan dil bilmeyen yeni gelen göçmenler ise yasallaşma vb problemlerini çözmeye Fransada doğmuş kişileri tercih ediyorlar:

Burada büyüyen dil bildiği için yolunu yordamını bulur. Evlenirken çocuk düşünür buradan alırsam annem gibi olmaz. Ama köydeki bir kızı getirirse kız istese de tek çıkıp bir otobüse binemez. Çünkü dilini bilmiyor ortamını bilmiyor. Ama burada büyüyen beni bırakıp Paris'e gider problem değil. Ama benim tercihim burası olur. Çünkü üç yıldır buradayım dili tam öğrenemedim. İnşaata gidiyorsun okul yok. Sabah altı akşam altı çalışıyoruz dili öğrenemiyoruz. Şimdi memleketten bir tane kız getirsem o da dil bilmiyor. Hastaneydi postaneydi her zaman bir tercüman bulamazsın ki. Çocuk hastalandı kim götürecekti hastaneye (Kon. 11).

Avrupa Birliği ülkeleri arasında sınırların kalkmasını sonucu olarak sınır aşırı yolculukların artması ile komşu ülkelerdeki akrabalara geliş-gidişler, Türkiye'ye geliş için diğer ülke hava alanlarının da bir alternatif haline gelmesi, uydu antenleri ve internet sayesinde Türkiye televizyonlarının takibi ve telefon hizmetlerinin bazı firmaların kampanyaları ile ücretsiz hale gelmesi Ağırlı göçmenlerin "yalnızlık" hissi ile baş etmelerini sağlayan ve Fransa'ya tutunmalarını kolaylaştıran son dönemdeki en etkili araçlardır.

Sonuç

Türkiye'den göç ederek "yeni yurtları" Fransa'da tutunmaya çalışan Ağırlı göçmenlerin bunu nasıl başarmaya çalıştıklarını onların deneyimlerinden yola çıkarak anlatılmıştır. Akrabalık ilişkilerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı bu göç yapısı itibari ile Tribalat'ın tezlerini ilk elden doğrular nitelikte görünmektedir. Yabancı bir ülkede var olma mücadelesi kimi noktalarda "gönüllü bir kimlik kapanmasına" yol açmaktadır. Özellikle farklı bir din ve kültürel alan içinde sosyalleşmiş kişilerin geldikleri ülkenin geleneklerini yeni yurtlarına taşıması ve cemaat içinde kalarak bunu muhafaza etmek istemeleri Ağırlı göçmenleri "entegrasyona" karşı dirençli bir topluluk haline dönüştürdüğü izlenimi yaratmaktadır. Oysa farklı bir açıdan bakarsak, Ağırlı göçmenlerin ekonomik alan içinde kendilerine yer bulma noktasında Fransa'da gösterdiği faaliyetler kapitalist piyasa ekonomisine entegre olduklarının kanıtı olabilir. Göçmen

kimliğini statik değişmeyen bir öz olarak düşünmek yanıltıcı sonuçlar doğurmaktadır. Avrupalı yaşam tarzını ve aydınlanmacı gelenek üzerine inşa edilen felsefi atmosferi solumak zorunda kalan göçmenlerin bazı noktalarda değişiklikleri aşıkardır.

Alan çalışmamız sırasında Ağrılı göçmenlerin çoğunluğunun Türkiye'ye neden dönmedikleri sorusuna yanıt verirken, Fransa'da her şeye rağmen demokratik değerlerin işlediğine vurgu yapmaları ve kendilerinin de bu değerleri savduklarını söylemeleri bu değişimin göstergelerinden biridir. Kürtlerin kurduğu cami hocasının aşağıdaki şu sözleri, Avrupa değerleri ile Müslüman kimliğinin melezlikler üreterek beraber yaşam olasılığına ilişkin güçlü kanıtlar içermektedir. Hocanın adlandırması ile "Avrupa tipi Müslümanlık":

Fransa'da birçok sorun var... ama şu da var dünyaya Paris'ten bakmak daha farklı. Mesela ben sahip olduğum dini görüşlerin eskisi ile şimdiki arasında ciddi farklılıklar var. Türkiye'deki çocukluk yıllarımda, bir siyasal İslamcıyken işte sık sık Yahudi, Hıristiyan karşıtı okumuş olduğum ayetleri mesela iki üç sene önce ya bunu nasıl olur diye sorgulama ihtiyacı duydum. Sorguladığımda da fikirlerimde değişiklikler oldu. Burada kimse tekbirlerle Allah adına kimsenin boğazını kesmez... Benim tespitime göre iki tür Müslümanlık var *Avrupa tipi ve Doğu tipi*... Örnek vermek gelirse ben gidip bir adamın kafasını tekbir ile kesmem yani. Daha çok birlikte yaşama kültürü bu dünyanın biz bu dünyaya zorla şiddet yöntemiyle düzeltecek vazifemiz yok. Burada adamları Müslüman yapmalıyım diye şeyim olmadı burada. Ama Türkiye'ye gittiğimde arkadaşların hangisi ile karşılaşsam kaç kişiyi Müslüman ettin diye soruyorlar. Bana ne milletin Müslümanlığından. Direkt sorulan o. Bu soru bir kişiden gelmiyor. Ben de orda olsaydım belki ben de Batı'dan gelene aynı soruyu sorardım. Ama burada İslamiyeti yaşamaya gayret eden insanlar arasında bu soru sorulmuyor... Türkiye'deki Müslümanlarda görmediğim nezaketi ilk geldiğim gün adamlarda gördüm. Hastane ortamında sağlık hizmeti almada şok üstüne şok yaşıyorsun. Eleştirdiğimiz her şeye rağmen bu Avrupa'nın kültür değerleri bence dünyada üst düzeydedir (Kon. 6).

Cami hocasının yukarıdaki sözlerinden ileriye doğru bir projeksiyon yaptığımızda, Avrupa'nın değerler sistemi ile Türkiyeli göçmenlerin değerleri arasında melez bir alan yaratma olasılığı bulunmaktadır. Bu tarz melezliklerin alanı genişlerse asimilasyoncu olmayan ve ortak yaratılan değerlerin motive ettiği yeni bir entegrasyon deneyiminin önü açılabilir. Bu yeni deneyim de cemaat içinde kalarak hareket eden göçmenlerin aslında entegrasyona belirtildiği kadar dirençli olmadığını bu şekilde hareket ederek Fransa'ya tutunma ve orada yaşama arzularını güçlendirdiklerini daha rahat anlamanın aracı haline gelebilir.

Güler, H. (2013). [Extended Abstract] The strategy of adaptation in France: The case of Ağrı migrants, *Turkish Journal of Sociology*, 2013/2, 3/27, 313-316.

EXTENDED ABSTRACT

The Strategy of Adaptation in France: The Case of Ağrı Migrants

Hasan Güler*

This study is focused on the migration process of Turkish immigrants from Ağrı to France and their relationships with their new country. When we look at the external migration map of Turkey, it is seen that the Western Europe is central. After the World War II some European countries struggled to cover their need for workforce with external migration and we can mark the beginning of the fact that Europe became “a gate of hope” for immigrants from Turkey as early as the 1960s. With the agreements done between France and Germany above all, a workforce flow was initiated. After the economic crisis in 1970s and limitations on migration this process weakened but upon political asylum demands in 1980s it was again stirred. This process still continues due to various reasons up to this day.

One of the important destinations for Turkish immigrants is France. France, particularly after the Second World War started accepting immigrants. During and after the Independence War of Algeria agreements were done and Algerian immigrants appeared in France. Following the Algerian population, Spanish, Italians, Tunisians and also Turks settled down in France. In this study, the immigrants from Turkey-Ağrı settled in Paris narrated their migration stories. The in-depth interviews conducted by 29 immigrant males constitute the data set of this study. Two basic problematic were tackled. First, the perception about resistance to integration, which French scholars often emphasize, was questioned. Second, the strategies of immigrants from Ağrı for making a life were investigated.

The concept of “communitarian closure” (*repli communautaire*) used by Michele Tribalat talking about Turkish immigrants has deeply influenced following studies. According to this thesis, the biggest obstacle for integration among Turkish immigrants is a voluntary communitarian closure. It is easily seen that this assumption moves the French understanding of citizenship to center, excludes cultural differences and sees the assimilation as the only value. This perception which evaluates the immigrant as “someone that should be domesticated” is not enough to understand a dynamic process like migration. When set out from differences it is hard to evaluate inter communal transitivity. During the field study, the methods immigrants from Ağrı employ, such as participation to work market via relatives, can be both evaluated as a phenomenon reinforcing the communitarian closure thesis and also an efficient method in struggling

---

* Assist. Prof. Dr., Uşak University Faculty of Arts and Science Department of Sociology, gulerhas@gmail.com.

unemployment and participating in the economic space. It is not possible to deny the data put forward by the communitarian closure thesis totally but it is necessary doing a critical reading of this approach which puts the blame only on the “guest.” Within the scope of this study, this critical approach was employed.

The most important aspect that characterizes the flow of immigrants from Ağrı to Paris is the fact that it has a collective structure. Contrary to the general belief, the process of migration occurs collectively rather than individually. Problems like migration cost, accommodation and finding a job are solved with the aid of this collective structure. The fact that a relative lives in the target country eases the migration and this even incites it. That is why the immigrants from Ağrı heavily adopt a collective strategy to hold on in France. It can be claimed that thanks to a large relative group the immigrant adapts to French society more easily, not being an obstacle at all. However, staying within the community causes problems in learning French and contacting other groups. If the integration is interpreted only as a cultural unification, it is clear that the immigrants from Turkey show up some resistance. This migration structure that is based heavily on relatives seems to validate Tribalat’s thesis from the first hand. Struggle for existence in a foreign country leads to “a voluntary identity closure” at some points, especially when immigrants keep preserving their traditions and religious identities by living within a community. It gives the impression of that the immigrants from Ağrı are resistant to “integration.” However, if we look at from a different angle, the activities of immigrants from Ağrı demonstrate that they can integrate into capitalist market economy. Furthermore, living close to family after marriage, being supported by family when unemployed and having a social life within the community may ease the immigrants in adapting themselves to their new country. Evaluating the immigrant identity as static and unchangeable arises misleading results. It can be said that being exposed to the European life style and a philosophical atmosphere based on enlightenment, the immigrants have changed at some points.

During the field study, while trying to answer why majority of immigrants from Ağrı do not return to Turkey, the immigrants emphasized that in spite of everything the democratic values function in France, which they are in favor of this is also an indication of change among the immigrants. There is strong evidence concerning the possibility of living together with hybrid identities like the co-existence of Muslim identity and European values. Also the Imam of the mosque where immigrants from Ağrı frequent changed his radical ideas and coined “European style Muslim.” If the space of these types of hybridization extend, a non-assimilative integration motivated by common values can be initiated. This new experience may also be the means to a better integration which does not exclude differences and immigrants living in community may not be so resistant to integration.

Keywords: Migration, Turkey, France, Integration, Ağrı, Identity

Kaynakça | References

Beauchemin, C., Hamel, C. ve Simon, p. (2010). *Trajectoires et origines (TeO) enquete sur la diversité des populations en france*, 5 Kasım 2012, <http://repec.web.ined.fr/idg/wpaper/168.pdf>

Bozdağ, E. ve Atan, M. (2009). Avrupa ülkelerine göç eden Türk işçilerin iktisadi etkinliğe katkısı, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/1, 159-180. 20 Mart 2013, http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/dergi_v1/11/8.pdf

Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri*, B. U. Bal ve İ. Akbulut (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Dorier-Autant, C. (2008). Bilmemekten tanımaya: Fransa'daki Türkiye kökenli göçmenler, D. Danış ve V. İrtiş (Ed), *Entegrasyonun ötesinde Türkiye'den Fransa'ya göç ve göçmenlik halleri* içinde (s. 189-222). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Dündar, F. (2008). *Modern Türkiye'nin şifresi*. İstanbul: İletişim.

Güllüpınar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme, *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 53-86. 25 Mart 2013, http://yalova.edu.tr/Files/UserFiles/49/YSD4_Low.pdf#page=53

İrtiş-Dabbagh, V. (2003). *Les jeunes issus de l'immigration de turquie en france*. Paris: L'Harmattan.

Karagür, K. (2000). L'immigration turque en gironde: du projet migratoire des parents aux aspirations des jeunes, *Universite de Bordeaux*, https://mail-attachment.googleusercontent.com/attachment/?ui=2&ik=90f7f7e-b9f&view=att&th=13b5349a2ba0d624&attid=0.4&disp=safe&realattid=f_ha5ua3ng2&zw&saduie=AG9B_P8IuYrwBJFsYKB_o3rjM-7Q8&sadet=1365500423724&sads=J3MKygfns_jO5SBnW4cEkRx-0Hm0&sadssc=1

Kaya, A. (2008). Fransa-Türkleri: Cumhuriyetçi entegrasyon modelinin eleştirisi, D. Danış ve V. İrtiş (Ed), *Entegrasyonun ötesinde Türkiye'den Fransa'ya göç ve göçmenlik halleri* içinde (s. 35-72). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Rollan, F. ve Sourou, B. (2006). *Les migrants turcs de france: Entre replie et ouverture*, Paris: Maison des sciences de l'homme d'Aquitaine.

Tapia, D. S. (2003). *Les migrations turques vers l'europe: tendances recentes*, 20 Ekim 2012, http://www.oriv-alsace.org/wp-content/uploads/oriv_actes_conference_migrations_turques.pdf

Tekeli, İ. (1990). Nüfusun zorunlu yer değiştirme ve iskan sorunu, *Toplum ve Bilim dergisi*, 50, 49-71.